

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Orta Doğu ve Orta Asya Konularının İncelenmesi

Ali YALÇIN¹ Elif ALKAR²

ÖZET

Ders kitapları, bilgi edinimi ve aktarımı sürecinde temel başvuru kaynağı ve etkili öğretim materyalidirler. Eğitim yaşantısında güncel olarak önemini koruyan bu materyallerin bilgi içerikleri, yaşanan coğrafyayı daha iyi tanımada büyük bir öneme sahiptir. Araştırmanın temel amacı, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan Orta Asya ve Orta Doğu ile ilgili içeriklere sahip konuları belirlemektir. Doküman incelemesi yöntemine göre tasarlanan araştırmada veri kaynağı olarak Sosyal Bilgiler 4, 5, 6 ve 7. sınıf ders kitaplarına başvurulmuştur. Araştırmada ulaşılan veriler, betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulgularında, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bazı konu içeriklerinin hem Orta Doğu'yu hem de Orta Asya'yı kapsadığı saptanmıştır. Ülkemizin Orta Doğu'da bulunan ülkelerle olan tarihi bağları ile ticari, siyasi, askeri, kültürel ve sosyal konulara sıklıkla yer verilmesi ayrıca dikkat çekicidir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında, Orta Asya hakkında en çok bilgi içeren konulara ise 4. ve 6. sınıf ders içeriklerinde rastlanmıştır. Araştırmada her iki bölgeye yönelik bilgilerin spesifik konulardan oluşması, siyasi, ekonomi ve kültürel konuların ağırlıklı olması, tarihsel ve etnik bağlardan ileri gelmektedir. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki Orta Doğu ve Orta Asya'ya ilişkin bilgilerin daha çok bölge ülkelerine yönelik tanıtıcı ve kültürel bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Sosyal bilgiler ders kitapları, Orta Doğu, Orta Asya

¹ Dr., Sosyal Bilgiler, Eğitimi, aliylcnn77@gmail.com, ORCID ID; 0000-0001-8421-3924

² Dr., Sosyal Bilgiler, Eğitimi, elifalkar@gmail.com, ORCID ID; 0000-0002-5048-6470

Examination of the Topics of Middle East and Central Asia in the Social Studies Textbooks

ABSTRACT

Textbooks are the main reference sources and effective teaching materials throughout the process of acquiring and transferring information. The information content of these materials, which maintain their topical significance in educational experience, has a great importance in familiarizing with the geography subject further. The main aim of this study is to identify the topics of “Central Asia” and “Middle East” included in social studies textbooks. The social studies 4th, 5th, 6th and 7th grade textbooks were used as sources of data in the study, which was designed in accordance with the document analysis method. The data obtained in the study were analyzed with the descriptive analysis technique. As far as the results of this study are concerned, it was found that some topic contents in social studies textbooks covered both the Middle East and Central Asia. It is equally noticeable that Turkey’s historical ties with the countries in the Middle East and the commercial, political, military, cultural and social issues were frequently included in the textbooks. The issues containing the highest amount of information about Central Asia were encountered in the 4th and 6th grade course contents of the social studies textbooks. In the study, the fact that the information about both regions consists of specific issues and that the political, economic and cultural issues are predominant is due to the historical and ethnic ties of Turkey with those regions. In this sense, it is possible to claim that the information about the Middle East and Central Asia in the social studies textbooks predominantly contains introductory and cultural information aimed for the countries of the region.

Keywords: *Social studies textbooks, Middle East, Central Asia*

GİRİŞ

Tarihsel dönemlerde gelişen olay ve durumların nakledilmesi ve temel bilgi edinme araçları olması nedeniyle yazılı materyaller, her zaman başucu kaynaklardan biri olmuştur. Bu yazılı materyallerden biri olan ders kitapları, okullarda her dönem için kullanılan en önemli öğretim materyali olarak işlev görmektedir. Temel bir öğretim aracı olan ders kitapları sayesinde öğrencilerin dünya görüşü oluşmakta, öğrenme becerileri gelişmekte,

tarihi bağları güçlenmekte ve temel kültürel değerleri öğrenmeleri desteklenmektedir (Yalçın, 2023; Karaca vd., 2023).

İlk ders kitabının, MÖ. 4000 yıllarında Mısır'da ortaya çıktığı ve papirüs kâğıdı olarak matematik, tıp ve geometri üzerine yazılıp çizildiği bilinmektedir (Semerci, 2004, s. 49). Zaman içerisinde eğitimciler, öğrenim süreci için vazgeçilmez bir materyale dönüşen ders kitaplarında yer alan bilgileri hem kendileri tekrar etmiş hem de öğrencilerin temel bilgi, beceri, değer ve kavramları etkin bir şekilde öğrenmelerine yardımcı olmuştur. Günümüzde öğretim programları çerçevesinde tasarlanan ders kitapları ise çocukların zihinsel gelişim seviyeleri göz önünde bulundurularak programların kazanımları ölçüsünde hazırlanmaktadır. Bu ders kitapları arasında yer alan Sosyal Bilgiler; farklı disiplinlere ait bilgi, beceri ve değerleri taşıması yönüyle eğitim-öğretim hayatında önemli bir işleve sahiptir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki konu içeriğinin bireyin kimlik oluşumunda dahi son derece önemli bir role sahip olduğu söylenilebilir (Özalp & Güngör, 2022).

Sosyal Bilgiler, ilkökul 4. sınıf ve ortaokul 5, 6 ve 7. sınıf düzeyinde okutulan, temelinde etkin, hak ve sorumluluklarını bilen ve uygulayan vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir ders olarak öne çıkmaktadır. Bu dersin temel bilgi kaynağı sosyal bilimlerden gelmektedir. Ders programındaki ünite ve konular; Sosyal Bilgilerin genel amaçları, bilgi, beceri, değer ve kavramlar temel alınarak tasarlanır. Ancak konuların güncel olaylarla donatılması ve geliştirilmesi son derece önemlidir. Nitekim çocukların yaşadığı çağa ayak uydurmaları ve çevrelerinde olan gelişmeleri daha iyi anlayabilmeleri adına kitap içeriklerindeki bilgi beceri ve değerlerin güncellenmesi gerekmektedir. Sosyal Bilgiler dersinde yer alan konuların dağılımları hakkında bilgi edinmek için içerikleri etkili bir şekilde incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir (Torun, 2010). Bunun en önemli sebebi, sosyal bilimler disiplinlerine ait konuların gerçekçi bir şekilde yansıtıldığını belirlemektir. Yine geliştirme sürecinde hangi konuların ders kitabı içeriğinde yer alacağını belirlemek ve bu konuların öğretim programının öğeleriyle uyumluluğunu kontrol etmek programı geliştirme sürecinde yardımcı olacaktır (Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], 2005; Darakçı, 2014).

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında, öğrencilere öğretilmesi hedeflenen konular geniş bir yelpaze sunmaktadır. Ancak program içerisinde Orta Asya ve Orta Doğu ile ilgili konulara yer verilmesinin iki konu açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki; Türklerin yakın soydaşlarının bulunduğu

coğrafya ve bu coğrafyada bulunan Türk Cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler kurulmuş olmasıdır. İkinci konu ise Türkiye'nin jeopolitik temelde Orta Doğu ülkeleriyle komşu olması ile sürekli aktif bir siyaset sürdürmesidir. Bu nedenlerden ötürü ülkemiz, her iki bölgeyle siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin ders kitaplarına ne derece yansıtıldığını bilmek, öğrencilerin dünya görüşünü etkilediği gibi güncel olaylar hakkında da temel bilgiler edinilmesini sağlamaktadır (Yılmaz & Yiğit, 2010). Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılması adına ilgili literatüre değinmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Orta Asya, kavramsal temelde daha çok Türk soydaşlarının bulunduğu bir bölge olarak algılanmaktadır (Karakaya & Öner, 2021). Orta Asya, alan yazında dil, soy ve toprakla birlikte tarihsel kökleri kültürle ilişkilendirilerek siyasi bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya olarak isimlendirilen bölgede siyasi olarak bağımsız Türk Cumhuriyetleri bulunmakta (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan) ve bu cumhuriyetler Türk dünyasını oluşturmaktadır (Naskali, 2007). Dolayısıyla Orta Asya kavramı çok geniş bir alanı kapsadığından bu kavram yerine Orta Asya'da Türk dünyası veya Türk Cumhuriyetleri şeklindeki betimlemelerin daha yararlı olacağı ön görülmektedir.

Orta Doğu ise pek çok stratejik alanın merkezinde bulunması ile dikkat çeken bir bölgedir. Bu durum, Orta Doğu'nun doğu ile batıyı, Hint okyanusu ile Akdeniz'i, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan bir konumda bulunmasından ileri gelmektedir. Ayrıca söz konusu bölgeler arasındaki tüm ticari ve kültürel bağlantılar Orta Doğu üzerinden gerçekleşmektedir (Sakin-Deveci, 2011, s. 282). Türkiye'nin bu bölge içindeki ülkelere komşu olması ile tarihsel temelde yoğun bir ilişki içerisinde bulunduğu söylenebilir (Aksoy & Karaçalı, 2014). Özellikle askeri, siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda bu ilişkileri ve etkileri görmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu ülkeler ile ilgili bazı bilgiler, Sosyal Bilgiler ders kitaplarına da yansımış durumdadır. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında konu içeriklerinin şekillenmesinde resmi öğretinin ideolojik kavramsal bakış açısı ile beraber tarih ve uluslararası ilişkilere ait konu merkeziliyeti de etkili olmaktadır. Öğrencilere vatandaşlık bilincini aşılacak ve dünya görüşünü geliştirmek amacıyla resmi öğretinin ders kitaplarında hâkimiyeti görülmektedir (Kılıç, 2021).

Öğrenciler, ders kitapları aracılığıyla farklı kültürler hakkında bilgiler edinirler. Bu bilgiler, küreselleşme olgusunun etkisiyle dünyada meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye üzerinde etkilerinin neler olduğu üzerinedir. Öğrencilerin dünyada farklı kültürlerle ilişkin gerçeği, doğru ve yeterli bilgi sahibi olmaları, öngörülen etkili vatandaşlık gereksinimlerinden biri olarak kabul edilir (Banks 2004; Hodgson, 2008; Osler & Starkey, 2006; Zevin & Corbin, 1998). Öğretim sürecinde ders kitaplarının, öğrenciler üzerinde birden fazla etkisinin olduğu söylenebilir. Ders kitapları, öncelikle Türk toplumsal yapısının sosyal, ahlaki, kültürel ve tarihi değerlerine ait zengin betimlemeler sağlar. MEB'in "*Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*"nde ders kitabı; "*Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilebilen basılı eser*" olarak tanımlanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], 2005). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi ders kitapları meşru ve kabul edilebilir bir düzenin sürekliliğini sağlamak amacıyla gerekli bilgi ve söylemlerin aktarılmasında ve yeniden üretilmesinde önemli bir eğitsel araç olarak görülmektedir (İnal, 1998; Parlak, 2005). İlgili literatüre bakıldığında Sosyal Bilgiler ve Tarih ders kitaplarını inceleyen birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir (İnal, 1998; Parlak, 2005; Karakuzu & Limon, 2012; Kayaalp, 2015; Özyurt, 2014; Eryılmaz Ballı & Kartal, 2020). Ancak ders kitaplarında bölge ve alan bazlı konular hakkında yapılan çalışmaların yetersizliği dikkat çekicidir. Bu kapsamda elde edilen sonuçların ders kitaplarını düzenleyen ve geliştiren uzmanlara faydalı bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Mevcut çalışmanın amacı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bulunan Orta Asya ve Orta Doğu konularını belirlemektir. Araştırmada üzerinde durulan iki araştırma sorusu bulunmaktadır. Bu sorular şu şekildedir:

1. Sosyal Bilgiler ders kitapları içeriğinde yer alan Orta Doğu'ya ilişkin konular nelerdir?
2. Sosyal Bilgiler ders kitapları içeriğinde yer alan Orta Asya'ya ilişkin konular nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın deseni

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bulunan Orta Asya ve Orta Doğu konularını belirlemeyi amaçlayan bu çalışma doküman analizi yöntemine göre gerçekleştirilen nitel bir araştırmadır. Doküman analizi, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektiren bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Corbin & Strauss, 2008). Bu çalışmada, ders kitaplarının içeriklerine müdahale edilmeden konular, sınıf düzeyi ve ilgili özelliklere göre sınıflandırılmıştır.

Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın odak veri kaynağını 4, 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Bu kapsamda ders kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı YİĞİTEK'e bağlı Eğitim Bilişim Ağı'nın internet sitesi üzerinden pdf dosyalarına ulaşılarak dijital ortamda bilgisayara kaydedilmiş ve dosyalanmıştır. Bu ders kitapları, mevcut kullanımda olan ders kitaplarıdır. Araştırma verileri dokümanlar yoluyla toplanarak betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Veriler, Orta Asya ve Orta Doğu kavramları üzerinden analiz edilmiştir. Seçili kavramlarla ilgili veriler, açıklamalar şeklinde ilgili kavram sütununda sıralanmış ve sınıf düzeyine göre analiz edilmiştir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarına ilişkin tanıtıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Tanıtıcı Bilgiler

Sınıf Düzeyi	Yazarlar	Yayınevi
4	Sami Tüysüz	Tuna Matbacılık
5	Ömer Faruk Evirgen, Jülide Özkan, Suna Öztürk	MEB Yayınları
6	Erhan Şahin	Anadol Yayıncılık
7	Gökhan Gültekin, Murat Akpınar, Muftafa Nohutçu, Pınar Özerdoğan, Seher Aygün	MEB Yayınları

İnandırıcılık

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik daha çok inandırıcılık, transfer etmek, değişmezlik/tutarlılık ve teyit etmek şeklinde dört adımda belirtilmektedir (Erlandson, vd, 1993). Çalışmada dokümanlar, amaçlı örneklem yöntemiyle elde edildiği için raporlama detaylı bir biçimde gerçekleştirilmeye çalışılmış ve kitaplarda yer alan ifadeler mümkün olduğunca müdahale edilmeden aktarılarak araştırmının inandırıcılığı ve transfer edilebilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada ayrıca kodlayıcılar arasındaki görüş birliğini desteklemek adına (Silverman, 2005), birbirinden habersiz iki uzmandan görüşler alınarak aralarındaki tutarlılık incelenmiştir (Creswell, 2013). Bu tutarlılık %92'nin üzerinde bulunduğundan yeterli kabul edilmiştir.

BULGULAR

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bulunan Orta Asya ve Orta Doğu konularını belirlemeyi amaçlayan mevcut araştırmının bu bölümünde, analizler sonucunda ortaya çıkan bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Ortadoğu

Araştırmada ilk olarak Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Orta Doğu ile ilgili konu ve içeriklerin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Bu soruya ilişkin konu ve içerikler, sınıf düzeyine göre başlıklar halinde sunulmuştur.

4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Doğu

4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Doğu bölgesiyle ilişkili olarak öncelikle “*Uzaktaki Arkadaşlarım/Ülkeleri Tanıyalım*” öğrenme alanı ile Ürdün’ün tarihi, coğrafyası, ekonomik, sosyal ve kültürel konuları hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilerek siyasi harita ile görselleştirilmiştir. Kitapta Ürdün toprakları üzerinde bulunan dünyanın ünlü turistik yerlerinden Petra antik kentini yansıtan bir görsel de yer almaktadır.

4. Sınıf ders kitabında Ürdün ile ilgili son olarak Ceraş kentinde düzenlenen kültür ve sanat festivalinin öneminden ve Lut Gölü’nün tuzluluk oranının çok yüksek olan dünyaca ünlü bir göl olmasından söz edilmiştir.

Görsel 1. Ürdün Siyasi Haritası

Görsel 2. Petra Antik Kenti

Ders kitabı içeriğinde, Orta Doğu'yla ilişkili olarak Suriye'ye ait siyasi ve tarihi konular hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilmiş, ekonomik, sosyal ve kültürel konulara da atıfta bulunulmuştur. Türkiye ve Suriye arasında önemli bir sınır kapısı olan Yayladağı sınır kapısı ve başkenti Şam ile ilgili bir görsel yer verilmiştir. Ayrıca Suriye'nin sınır komşularımız içerisinde en uzun kara sınırına sahip ülke olduğu belirtilmiştir.

5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Doğu

Sosyal Bilgiler ders kitabında “*Ülkem, Kültürüm ve Tarihim/Tarihe Yolculuk*” öğrenme alanı ile Orta Doğu'da önemli bir bölge olan Mezopotamya medeniyetleri hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. Özellikle Sümerler, Asurlar ve Babiller gibi medeniyetlerin bu bölgede kurulduğu ve tarihte çok önemli kültürel faaliyetler gerçekleştirdikleri ayrıca belirtilmiştir. Kitap içeriğinde Irak'ın Ur kentinde restore edilmiş Ziggurat ve yine Irak'ın Babil kentinde İştar Kapısı adlı görseller dikkat çekicidir.

Görsel 3. Ziggurat

Görsel 4. İştar Kapısı

6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Doğu

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde, “*Tarihe Yolculuk*” başlığı altında yer alan “*İslamiyet’in Yayılışı*” konu başlığı ile İslamiyet’in Orta Doğu’da ortaya çıkıp tüm dünyaya yayıldığı, bu nedenle bölgenin dinler tarihi açısından önemli bir coğrafya olduğuna dikkat çekilmiştir. Arap Yarımadası tarihi coğrafyası, İslam öncesi Arap yarımadası ve İslamiyet ortaya çıktıktan sonra Arap yarımadası, şiir, edebiyat, ticaret, panayır, bedeviler, kadın haklarının olmayışı anlatılan konular arasındadır. Ders kitabında, Türklerin Orta Doğu’da İslam’la tanışması, Türkler ve Abbasi devleti, Türgişler ve Arap mücadeleleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde bulunan bir diğer konu başlığı “*İpek ve Baharat Yolu*” dur. Baharat yoluna ilişkin açıklamada, Orta Çağda Hindistan’dan başlayarak günümüzde Orta Doğu coğrafyasında bulunan ülkelerin toprakları üzerinden Avrupa’ya geçen tarihi bir ticaret yolu olmasından bahsedilmiştir.

Görsel 5. Baharat Yolu Haritası

Kitapta yer alan “*Coğrafi Konumu Öğreniyorum*” konu başlığında ise Türkiye’nin dünya üzerindeki konumu ve bunun sonuçları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Türkiye’nin, dünyadaki petrolün önemli bir kısmına sahip olan Orta Doğu ülkelerine komşu olduğundan petrolün, Orta Doğu ülkelerinden Avrupa ülkelerine aktarılmasında stratejik bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir (Şahin, 2021, s. 85-86). Bu bağlamda Türkiye, Orta Doğu’daki petrol kaynaklarına yakın olması nedeniyle jeopolitik sahada önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye’nin sahip olduğu İstanbul boğazına ait bir görsel kitap içerisinde sunulmuştur.

Görsel 6. İstanbul Boğazı

Görsel 7. Azadi Kalesi

Ders kitabı içerisinde yer alan “*Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler*” konu başlığına bakıldığında İran ve Türkiye arasındaki ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkilerin öneminden bahsedildiği, petrol ve doğalgaz ticaretinin bu ilişkilerin ana kaynağı olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Buna ek olarak kitap içeriğinde İran’ın başkenti Tahran’da bulunan Azadi kalesine ait bir görsel yer almaktadır.

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Suriye, Türkiye’nin en uzun sınır komşusu olarak belirtilmiş ve Türkiye’nin Suriye halkının her zaman yanında yer aldığı açıklanmıştır. Özellikle devletimizin 2011 yılında başlayan Suriye’deki iç karışıklıktan ötürü ülkemize sığınan mültecilere kucak açması üzerinde durulmuştur. Ders kitabında Suriye’nin başkenti Şam’da Roma tapınağını belirten bir görsele de yer verilmiştir.

Görsel 8. Roma Tapınağı (Şam)

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Irak ile ilgili olarak Türkiye’nin Irak’ın toprak bütünlüğünü savunduğu, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ileri bir seviyede olduğu, Kerkük-Yumurталık Petrol Boru Hattı

sayesinde Irak'tan ülkemize ham petrol taşındığı vurgulanmıştır (Şahin, 2021, s. 242). Kitapta Irak'ın Bağdat kentinde yer alan Bağdat Cami isimli bir görsele de yer verilmiştir.

Görsel 9. Bağdat Cami

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan “*Ülkemizin Üstlendiği Uluslararası Roller*” konu başlığında Türkiye'nin yine jeopolitik temelde, petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük bir bölümünü elinde bulunduran Orta Doğu ve Asya ülkelerine yakın bir konumda olması üzerinde durulmuştur (Şahin, 2021, s. 246). Türkiye'nin siyasi ve askerî gücünü kullanarak Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar 'da meydana gelen sorunların çözümünde etkin bir rolü olduğuna dikkat çekilmiştir.

Ders kitabında, İslam İş birliği Teşkilatı, ağırlıklı olarak Orta Doğu ülkelerinin yer aldığı ve Türkiye'nin de kurucu üye olduğu bir teşkilat olarak belirtilmiştir (Şahin, 2021, s. 249). Bu teşkilat, “*İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumak, üye devletler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla 25 Eylül 1969 tarihinde, merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde kurulmuştur*” (Şahin, 2021, s. 249). Türkiye, bu teşkilatın kurucu üyeleri arasında olup aktif bir şekilde faaliyet göstermektedir.

7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Doğu

7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında belirtilen “*Değişen Dünyada Değişen Osmanlı*” konu başlığı altında Osmanlı Devleti'ndeki ilk demir yolunun Kahire-İskenderiye arasında yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. Bir diğer konu başlığı olan “*Türkiye'de ve Dünyada Barış*” altında ise İslam İş birliği Teşkilatına yer verilerek bu teşkilatın amaç ve hedeflerinden söz edilmiştir.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Orta Asya

Mevcut araştırmada bir diğer araştırma sorusu olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Orta Asya'yı anlatan konular ve içeriklerin ne olduğu üzerinde durulmuş ve bulgular başlıklar halinde sınıf düzeyine göre verilmiştir.

4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Asya

4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “*Uzaktaki Arkadaşlarım/Türk Cumhuriyetleri*” konu başlığı ile Türkiye dışındaki ölkelerde yaşayan Türk topluluklarından söz edilmiştir. Bu topluluklar içerisinde Asya kıtasında yaşayan Azeriler, Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler ve Türkmenler'in bulunduğu ifade edilmiştir. Ders kitabında Türkiye'nin başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere diğer ölkelerde yaşayan Türklerle ilişkilerini devam ettirmek amacıyla bazı kurumlarla iş birliği yaptığı belirtilmiştir. Bu kurumların öne çıkanları Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'dır (Tüysüz, 2020, s. 185).

4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Azerbaycan'ın, Orta Asya'da Türkiye'nin ticari ve sosyo-költürel ilişkiler kurulduğu ölkelerden biri olduğu, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Hazar petrollerini batı pazarlarına ulaştıran önemli bir enerji koridoru sağladığı üzerinde durulmuştur (Tüysüz, 2020, s. 183). Türkmenistan hakkında bilgilere yer verilen ders kitabında, tarih, dil, inanç ve költür gibi ortak öğeler üzerinde durularak, karşılıklı saygı ve iş birliği anlayışı vurgulanmıştır.

Kırgızistan ve başkenti Bişkek hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilen kitapta tanıtıcı görseller sunulmuştur. İki öлке arasında 1997 yılında Ebedi Dostluk ve İş Birliği Antlaşması'nın imzalanması ve cumhurbaşkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirilmesi ile ilişkilerde büyük ilerlemelerin sağlandığı ifade edilmiştir.

Görsel 10. Bişkek

Görsel 11. Bişkek Bayrağı

4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Kazakistan hakkında “Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri arasında en geniş yüz ölçümüne sahip ülke olan Kazakistan’ın başkentinin Astana” olduğu belirtilmiştir (Tüysüz, 2020, s. 187).

5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Asya

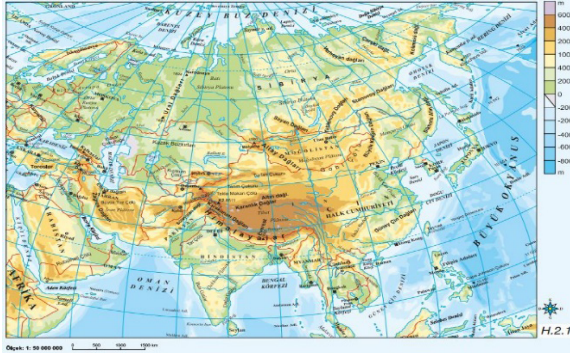
5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Kültürel Özelliklerimiz” konu başlığı ile geleneksel el sanatları içerisinde bulunan halıcılığın, kökeninin Orta Asya’dan geldiği ve Anadolu’ya taşınan gelenekle devam ettirildiği ifade edilmiştir. Konuyla ilgili dünya üzerindeki en eski halılardan biri olan Pazırık halısının Orta Asya’da bulunmuş bir Türk halısı olduğu örneği verilmiştir. Kitapta ayrıca atalarımızın çay içeceği ile Anadolu’ya gelmeden önce Orta Asya’da tanıştıkları belirtilmiştir (Evirgen, Özkan ve Öztürk, 2020, s. 51).

Görsel 12. Pazırık Halısı

6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Orta Asya

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “*Tarihe Yolculuk/Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri*” öğrenme alanı içeriğinde ilk olarak Orta Asya’nın Türklerin ilk ana yurdu olarak kabul edildiği bilgisi üzerinde durulmuştur. Türkler’in, doğuda Kingan Dağları, batıda Hazar Denizi, güneyde Hindukuş Dağları ve Karanlık Dağları, kuzeyde ise Sibirya’ya kadar uzanan coğrafi alanda devletler kurarak yaşadığı ifade edilerek bölge üzerindeki tarihsel geçmişe vurgu yapılmıştır (Şahin, 2021, s. 40-41). Kitapta ayrıca Asya Kıtası’nın fiziki haritasına da yer verilmiştir.

Görsel 13. Asya Kıtası Fiziki Haritası

Orta Asya’nın fiziki şartları, iklimi, sosyal yapısı ve ekonomik kaynakları hakkında bilgilere yer verilen kitapta kılıç, ok ve yayın Orta Asya Türklerinin hayatında önemli bir yer tuttuğu, bağımsızlıklarına düşkün olan Türkler’in başka bir devletin egemenliği altında yaşamayı kabul etmedikleri, bu nedenle Orta Asya’da devletler kurarak yaşamayı tercih ettiği belirtilmiştir (Şahin, 2021, s. 41-42). Bu devletlerin bazılarını; Büyük (Asya) Hun Devleti, Kök Türk Devleti, Uygur Devleti, Karahanlılar ve Gazneliler örnek gösterilebilir.

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “*Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler*” başlığı altında Türklerin, “*Orta Asya’dan göç ederek yeni yurtlar edindiği, Dünya’nın çeşitli yerlerine Orta Asya’dan göçlerin başladığı, bazı Türk topluluklarının Orta Asya ve çevresinde yaşamlarını sürdürdükleri*” ifade edilmiştir (Şahin, 2021, s. 238). “*25 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte Orta Asya’da birçok devlet bağımsızlığını kazanmıştır. Böylece SSCB’nin egemenliğinde yaşayan Türk toplulukları bağımsızlıklarını ilan*

ederek kendi devletlerini kurmuştur. Bu devletler, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak isimlendirilmiştir” (Şahin, 2021, s. 238).

Ders kitabında Türkiye'nin SSCB'den ayrılan **ülkeleri** tanıyan ilk ülke olduğu, bu durumun bölgedeki **ülkelerle** olan ilişkileri olumlu yönde etkilediği üzerinde durulmuştur. Öyle ki bu kapsamda Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan soydaşlarımızla sosyal, ekonomik ve kültürel alanda iş birliğini geliştirmek amacıyla 1992 yılında, Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. Bu kuruluşun amacı, ortak değerlere sahip olduğumuz ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasının uygulayıcı bir kurumu hâline gelmesidir.

Ders kitabı içeriğinde “*Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler*” konu başlığı altında yine Orta Asya'da kurulan Türk Cumhuriyetleri içerisinde Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir (Şahin, 2021, s. 239). Özellikle Türkiye ile olan siyasi, ticari, kültürel ve sosyal ilişkiler anlatılmıştır.

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “*Ülkemizin Üstlendiği Uluslararası Roller*” konu başlığı altında Türkiye'nin “*Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı konumda bulunduğu, bu nedenle Asya ve Avrupa kıtaları arasında petrol ve doğal gaz sevkiyatının ülkemiz üzerinden yapılmasına olanak sağladığı*” bilgilerine yer verilmiştir. Söz gelimi, Azerbaycan'ın Bakü şehrinde çıkarılan petrol, boru hatları sayesinde Gürcistan'ın Tiflis şehrinde Ceyhan'a ulaşmakta, limanlarda gemiler aracılığıyla diğer ülkelere gönderilmekte bu sayede Türkiye önemli bir kazanç elde etmektedir (Şahin, 2021, s. 239).

7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Orta Asya

7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları içeriğinde “*Ekonomiye Yön Veren Kuruluşlar*” konu başlığı altında “*ülkemizin, bölgesel enerji stratejisini geliştirirken gerek doğu-batı, gerek kuzey-güney enerji koridorları üzerindeki konumunu güçlendirdiğinden bahsedilmektedir (Gültekin vd., 2019, s. 224).* Bu amaçla birçok projenin hazırlanmasına ve gerçekleştirilmesine öncülük edilmiştir. Bu projelerden biri olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), iki kardeş ülke olan Türkiye ve Azerbaycan'ın iş birliğiyle ortaya çıkmış ve Avrupa ile Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacını karşılamayı amaçlamıştır (Gültekin vd., 2019, s. 227).

7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında, “Türkiye’de ve Dünyada Barış” konu başlığı altında, Türk Konseyi’nin Türk dili konuşan ülkelerle iş birliği sağlamayı amaçlayan bir kuruluş olduğu ve Orta Asya’da yer alan Türk cumhuriyetleri ve Türk dünyası tarihi ve kültürel birikiminde ilham alarak çok taraflı iş birliğini gerçekleştirmeyi amaçladığı söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğrenciler; kitaplar, gazeteler, dergiler ve internet kaynakları üzerinden edindikleri bilgilerden etkilenmekte, dünya ülkelerine ve farklı kültürlere yönelik görüşleri bu kaynaklar üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle ders kitapları, çocukların başka milletlere yönelik olumlu bir düşünceye sahip olmasında doğrudan rol oynamaktadır. Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan Orta Doğu ve Orta Asya konularının incelendiği bu araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde, bazı öğrenme alanı ve konu içeriklerinin hem Orta Doğu ile hem de Orta Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olduğu saptanmıştır. Öncelikle Orta Doğu ile ilgili kitap içeriklerine bakıldığında; 4. sınıf ders kitabı için “Uzaktaki Arkadaşlarım/Ülkeleri Tanıyalım”; 5. sınıf için “Ülkem, Kültürüm ve Tarihim/Tarihe Yolculuk”; 6. sınıf için “İslamiyet’in Yayılışı, İpek ve Baharat Yolu”, “Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler” ile “Ülkemizin Üstlendiği Uluslararası Roller”; 7. sınıf için ise “Değişen Dünyada Değişen Osmanlı”, “Türkiye’de ve Dünyada Barış” isimli öğrenme alanı ve konu başlığı içeriklerinin Orta Doğu coğrafyası hakkında tanıtıcı bilgiler içerdiği görülmektedir. Özellikle Orta Doğu’da bulunan ülkelerle tarihi bağlar, ticari, siyasi, askeri, kültürel ve sosyal konuların ağırlığı dikkat çekicidir. Sınıf düzeyine göre değerlendirildiğinde, Sosyal Bilgiler 6. sınıfta Orta Doğu konularının ağırlıkta olduğu ancak en az 5. ve 7. sınıf düzeyinde Orta Doğu’ya ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Mevcut araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise Orta Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleriyle ilgili konulardır. Ders kitabında Orta Asya denildiğinde bu bölgede yaşayan ve daha sonra SSCB’den koparak bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinden bahsedilmektedir. Bu nedenle sonuçlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Özellikle 4. sınıf ders kitabında, “Uzaktaki Arkadaşlarım/Türk Cumhuriyetleri”; 5. sınıfta “Kültürel Özelliklerimiz”; 6. sınıfta, “Tarihe Yolculuk/ Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri”, “Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler”, “Ülkemizin Üstlendiği Uluslararası Roller”; 7. sınıfta ise “Ekonomiye Yön Veren Kuruluşlar”, “Türkiye’de ve Dünyada Barış” başlıklı konular Orta

Asya’da Türk devletleriyle ilişkileri anlatan konulardır. Sınıf düzeyine göre değerlendirildiğinde, Orta Asya hakkında en çok bilgi veren konuların 4. ve 6. sınıf konuları olduğu görülmektedir. Bu konuların içeriklerinde genel olarak ekonomi, siyasi ve kültürel iş birlikleri ağırlıktadır. Sonuç itibariyle her iki bölgeye yönelik konuların spesifik konulardan oluşması siyasi, ekonomi ve kültürel konuların ağırlıklı olması tarihsel ve etnik bağlardan ileri gelmektedir. Bu bağlamda, ders kitaplarında Orta Asya ile Türkiye arasındaki tarihsel birlikteliğin vurgulandığı, kültür ögesinin, tarihsel ve milli birliktelik açısından önem taşıdığı düşünülmektedir (Tüysüz, 2020; Şahin, 2021).

Bu araştırmada incelenen ders kitaplarında, mensup olunan dini öğenin bölgede etkili olan devletlerle ilişkileri geliştirmede önem taşıdığı görülmektedir. İslamiyet, bu bölgelerle olan milli ve kültürel bağlar üzerinde birleştirici güç olarak öne çıkmaktadır (Karakuzu ve Limon, 2012). Ortak dini değerlere olan coğrafi yakınlığın Türkiye’yi bölge içerisinde diğer ülkelerden daha fazla ön plana çıkardığı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında vurgulanan bir gerçektir (Eryılmaz Ballı ve Kartal, 2020).

Türkiye’nin Orta Asya’da bulunan Türklerle tarihsel, kültürel, ekonomik ve benzeri alanlarda ortak hareket etmesinin jeopolitik ve jeostratejik gelişimi için gerekli olduğu söylenebilir (Bay, Alimbekov vd., 2017). Bu politika, Orta Doğu için de geçerli olmaktadır. Türkiye uzun yıllar boyunca Hem Orta Doğu hem de Orta Asya ile sıkı ilişkiler kuran ve bu bölgelerde çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel faaliyetlere ağırlık veren bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu en güzel şekilde Sosyal Bilgiler ders kitaplarında görmekteyiz. Osmanlı döneminde bu bölgeyle yaşanan siyasi, askeri ve ticari ilişkiler zamanla gelişerek tek devletli ilişkilere dönüşmüş ve uluslararası arenada kurulan teşkilatlara üye olunarak bu ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bu gelişmelerin ders kitaplarına yansımalarının, çocukların günümüz dünya sorunlarına karşı haberdar olması ve farkındalık yaratmak adına önemli olduğu düşünülmektedir. Karakaya ve Öner (2021) bu konuda Orta Asya’da Türk dünyası hakkında bilgi edinmek için ders kitaplarının en önemli kaynaklardan biri olduğunu ifade etmektedir. Türkiye Orta Asya’da bulunan Türklerle tarihsel süreçte kültürel bağlarını sürdürmeye devam etmektedir. Konuyla ilgili Atatürk’ün söylemlerinde de Türk dünyası ile kültürel bağların kurulmasının gerekliliğini ve önemi bulunmaktadır (Karakaya ve Öner, 2021). Mevcut araştırmada, Sosyal Bilgiler ders kitaplarının Orta Doğu ve Orta Asya’da Türk cum-

huriyetlerine yönelik bilgilerin daha çok bölge ülkelerine yönelik tanıtıcı bilgiler ve kültür eksenli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca tarihi açıdan bazı askeri, siyasi, ekonomi ve sosyal konular içerikte yer almaktadır. Bu sonuçlar ışığında, bölge çalışmalarını anlatan konulara yönelik etkinliklerin artırılması, kanıt temelli tarih öğretimine uygun etkinliklerin desteklenmesi, güncel konu ve olaylara içerikte yer verilmesi ders kitaplarının geliştirilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B., & Karaçalı H. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Orta Doğu algısı (Sinop Üniversitesi Örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 14-27.
- Banks, J. A. (2004). Diversity and citizenship education. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E., & Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory. Thousand Oaks: Sage.
- Darakçı, S. (2014). Sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarında harita kullanımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 3(4), s. 15-31.
- Eryılmaz Ballı, F., & Kartal, S. (2020). Eğitimin siyasal işlevi; sosyal bilgiler ders kitabı örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 36-49.
- Evirgen, Ö. F., Özkan, J., & Öztürk S. (2020). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı. S. Elmacı, A. Altun & A. Beldağ, (Eds.). MEB Yayınları.
- Gültekin, G., Akpınar, M., Nohutçu, M., Özerdoğan, P., & Aygün, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı. M. Ali Kapan, E. Yüksel & M. Akpınar, (Eds.) MEB Yayınları.
- Hodgson, N. (2008). Citizenship education, policy, and the educationalization of educational research. *Educational Theory*, 4(58), 417-434.

- İnal, K. (1998). *Türkiye’de ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi değerler-27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahale dönemlerine ilişkin bir inceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi.
- Karaca, A., Elilçi, M. A., Demirok, B., Atan, S., Ayana, Ş., & Elilçi, B. (2023). Sosyal bilgiler dersinde tarih konularının öğretiminde karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 9(25), 135-147.
- Karakaya, G., & Öner, S. (2021). Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyası algılarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 53-70.
- Karakuzu, T., & Limon, İ. (2012). Ortaöğretim tarih ders kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yeri üzerine bir analiz. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 3(1).
- Kayaalp, F. (2015). İdeoloji -vatandaşlık ilişkisi bağlamında 1923-1950 Türkiye’inde sosyal bilgiler kapsamındaki ders kitaplarının incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Kılıç, H. (2021). Türkiye’deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında Afrika. *Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS)*. 3(1), 63-88.
- Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, MEB Yayınları.
- Naskali, E. G. (2007). Türk Dünyası’nın tanımı, N. Öztürk & A. Satan (Eds). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Osler, A., & Starkey, H. (2006). Education for democratic citizenship: A review of research, policy and practice 1995–2005. *Research Papers in Education*, 21(4), 433-466
- Özalp, M. T., & Güngör, İ. (2022). 6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan destanlarda biz ve ötekinin temsili. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 27-42. <https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1187479>.
- Özyurt, E. (2014). *Ortaöğretimde vatandaşlık bilincinin oluşmasında TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

- Parlak, İ. (2005). *Türkiye’de ideoloji-eğitim ilişkisi: Erken cumhuriyet dönemi tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerine bir inceleme*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Semerci, Ç. (2004). İlköğretim Türkçe ve matematik ders kitaplarını genel değerlendirme ölçeği. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 49-54.
- Şahin, E. (2021). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı. Ankara: Anadol Yayıncılık.
- Torun, H. (2010). *Soğuk Savaş’ın A.B.D, İngiltere ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kimlik algısına etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Tüysüz, S. (2020). Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı. Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Yalçın, A. (2023). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında tarihi metinlerin değerler açısından incelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi.
- Zevin, J., & Corbin, S.S. (1998). Measuring secondary social studies students’ perceptions of nations. *Social Studies*, 89(1), 35-38.